

Delaktighetens sfärer: Aspekter på hur välfärd utformas

Jarkko Salminen, Pauliina Lehtonen, Sanna Rikala,
Anna-Kaisa Kuusisto, Henna Luoma-Halkola,
Eeva Puumala, Liina Sointu, Antti Wallin & Liisa Häikiö

Sammandrag

I den föreliggande artikeln utvecklar vi en modell för normativ-metodologisk delaktighet. Modellen fungerar som ett hjälpmedel för kritisk granskning av hur olika individer och gemenskaper blir till delar av samhället och vilka situations- och kontextspecifika kopplingar det finns mellan delaktighet och välfärd. Modellen gör det möjligt att studera hur delaktighet föds i vardagen och att förstå den ur individens synvinkel. Delaktighet ser vi som ett mångdimensionellt fenomen: sociokulturellt, ekonomisk-materiellt och politiskt. Med modellens hjälp urskiljer vi tre centrala ”sfärer” för hur delaktighet antingen uppstår eller inte: betydelsefulla sociala relationer, den trygghet som livsmiljön och olika tjänster erbjuder samt delaktighet som samhällsmedlem. Den betydelse delaktighetens sfärer har för hur välfärden utformas åskådliggör vi med fokus på delaktighet bland äldre, bland unga som står utanför arbetslivet och utbildningen, bland unga flyktingar som anlänt ensamma till Finland samt bland personer som medverkar i boendegemenskaper. Studien bygger på skribenternas forskning under senaste tid inklusive dess insamlade empiriska material och publicerade resultat.

Nyckelord:

välfärd, välmående, delaktighet, sociala relationer, tjänster, deltagande

Abstract

In this article, we develop a normative-methodological spheres of inclusion -model that helps to critically examine how different individuals and communities become part of society and how inclusion is connected to well-being in different situations and contexts. The model allows the everyday formation of inclusion to be viewed from the perspective of individuals. We understand inclusion as multidimensional – socio-cultural, economic-material and political. Using the model, we distinguish three “spheres” as central to the formation of inclusion: relevant social relationships, security provided by services and living environments, and participation as a member of society. We illustrate the role of these spheres in the formation of well-being from the perspectives of older people, young people outside work and education, young immigrants who have arrived alone, and people in a residential community. The illustrations are based on the empirical data and results of recent studies by the authors.

Keywords:

well-being, social inclusion, social relationships, services, participation

Inledning

I vår artikel fokuserar vi på delaktighetens betydelse för hur välfärd utformas. Inom forskningen kring välfärd uppfattas delaktighet och påverkningsmöjligheter ofta som viktiga dimensioner i välfärden. I denna text granskar vi emellertid förhållandet mellan delaktighet och välfärd kritiskt. Vi hävdar att det är mer komplicerat och kräver förståelse av såväl delaktighetens som välfärdens situations- och kontextspecifika natur.

Delaktighet har blivit ett populärt begrepp förutom inom forskningen också inom politiken och förvaltningen. EU har varit en central aktör inom främjandet av delaktighetspolitiken, men också inom kommunpolitiken i Finland har modeller och beslut som stärker delaktigheten kommit att spela en framträdande roll. Den positiva klang som förknippas med delaktighet skapar möjligheter att formulera gemensamma visioner som politiska mål: delaktighet appellerar till allmänmänskliga upplevelser av samvaro och gemenskap (Silver & Miller 2003). Eftersom delaktighet kan syfta på många olika ting är begreppet lätt att omfatta och tillämpa i olika situationer (Levitas, 2004; Isola et al. 2017, 3). Just begreppets flexibilitet kan emellertid lätt resultera i att dess konkreta betydelse förblir oklar, något som gett spelrum åt varierande politiska aktörer (Raivio & Karjalainen 2013, 12).

I den här texten är vi framför allt intresserade av frågan om hur delaktighet och välfärd är sammanflätade och i vilken mån de eventuellt står i konflikt med varandra. En allmän föreställning är att utanförskap försvagar individens välfärd, men alltid förhåller det sig inte så. En människa som tycks stå utanför kan känna sig nöjd och rentav välmående. Att fokusera enbart på den personliga upplevelsen kan emellertid vara problematiskt om siktet är inställt på att granska individernas reella möjligheter att eftersträva välfärd i vidare bemärkelse. Å andra sidan är yttre förväntningar på delaktighet inte till någon nytta ifall

individen inte upplever att de ökar hans personliga välfärd. Därför är det viktigt att beakta såväl välfärdens subjektiva som dess objektiva natur (Allardt 1993; Lagerspetz 2011). Dessa två är inte alltid ett och samma, varför strävan att öka delaktigheten blir mer komplex och förutsätter situationsspecifik förståelse av förhållandet mellan delaktighet och välfärd.

För att kartlägga delaktighetens och välfärdens skärningspunkter och skillnader tar vi först upp delaktighetsdebatten och gör en kritisk granskning av vilka slags politisk-administrativa mål uppfattningen av delaktighet och deltagande ofta är baserad på. Därefter gör vi en begreppslig analys av sambandet mellan delaktighet och välfärd med hjälp av en sociokulturell (*being part of*), en ekonomisk-materiell (*having a part*) och en politisk (*taking part in*) dimension och presenterar den modell vi skapat: den normativ-metodologiska delaktighetens sfärer. Vi identifierar tre centrala faktorer eller "sfärer" för hur delaktighet uppstår: betydelsefulla sociala relationer, tryggheten som livsmiljön och olika tjänster erbjuder samt delaktighet som samhällsmedlem. Modellen Delaktighetens sfärer möjliggör en övergripande analys av förhållandet mellan delaktighet och välfärd utgående från den enskilda individens livssituation. Den betydelse delaktighetens sfärer har för välfärdens utformning åskådliggör vi med fokus på delaktigheten inom fyra grupper: äldre, unga som står utanför arbetslivet och utbildningen, unga flyktingar som anlänt ensamma till Finland samt personer som är aktiva i boendegemenskaper. På basis av vår empiriska studie utmanar vi den politisk-administrativa idén där delaktighet ses som en motsats till utslagning eller antas bygga på deltagande. Ur vårt perspektiv består samhället av människor i varierande situationer och av relationerna mellan dessa människor, deras livsmiljöer och de olika samhällsinstitutionerna. Då formas delaktigheten av individens relationer till andra människor, till olika miljöer och kontexter och till samhället i stort. Utifrån

våra resultat diskuterar vi hur kommunerna på ett övergripande sätt kan vidmakthålla och stärka invånarnas välfärd samtidigt som de kollektiva och individuella livssfärer som främjar respektive hindrar delaktighet beaktas.

Social delaktighet, politisk delaktighet

Engelskan saknar en direkt motsvarighet till termen delaktighet, och beroende på kontext

används antingen *social inclusion* eller *participation*. Delaktighetsbegreppets politisk-administrativa och teoretiska rötter går tillbaka på två vetenskapliga diskurser: den om social delaktighet (*social exclusion/inclusion*) och den om deltagande och påverkan (*participation*). I den svenska debatten om delaktighet, liksom även i den finska (*osallisuus*), är båda aspekterna starkt närvarande. Tabell 1 presenterar delaktighetsbegreppets centrala bakgrund i koncentrerad form.

Tabell 1: Delaktighetsbegreppets teoretiska och politisk-administrativa bakgrund.

	Social delaktighet	Politisk delaktighet
Teoretisk bakgrund	- Debatterna inom fransk sociologi på 1970-talet: <i>Strävan att förstå samhällets försvagade homogenitet.</i> - 1980-2000-talens diskussioner inom den europeiska sociologin och socialpolitiken: <i>Ambitionen att beskriva komplex utslagning och dess bakomliggande processer och mekanismer.</i> - Forskningsdebatten i Finland: <i>Kom i gång som "marginaliseringsforskning" på 1990-talet, ersattes av delaktighetsdebatten på 2000-talet.</i>	- Demokratiteorier och debatter om deltagande demokrati fr.o.m. 1960-talet: <i>Medborgarnas deltagande och direkt påverkan.</i> - Kunddelaktighet och gemensam utveckling och samarbete fr.o.m. 2000-talet. <i>Analyser av "deltagande vändning" och deltagandets diversifiering.</i>
Politisk-administrativ bakgrund	- Centralt begrepp inom EU:s socialpolitik sedan 1980-talet, används rikligt i medlemsländernas politiska program: <i>Delaktighetspolitiken berör grupper som riskerar att bli utslagna.</i> - I finska politiska program allt sedan 1990-talet: <i>Förebyggandet av utslagning omformulerades till jämlik delaktighet eller "delaktighet i arbetslivet".</i>	- Internationella organisationer och samfund främjar omfattande deltagande: <i>Hotbilden är demokratiunderskott, siktet inställt på aktivt medborgarskap och kunddelaktighet.</i> - Bildar i Finland en central utgångspunkt för reformeringen av lagstiftningen och olika politiska program: <i>Stärker kommuninvånarnas delaktighet och den kommunala demokratin, höjer valdeltagandet.</i>

Från fattigdomsbekämpning till social delaktighet: I många kontexter definieras delaktighet som en motsats till utanförskap och marginalisering. Utanförskap har visserligen ett samband med fattigdom, men termen har en vidare betydelse. Andra närstående ord till utanförskap är misär, ojämlikhet och marginalisering.

Diskussionen kring begreppet utslagning (*social exclusion*) uppstod inom fransk politik på 1970-talet, men också inom sociologin var fenomenet aktuellt (Béland

2007). Franska politiker och forskare delade en gemensam oro över försvagad samhällelig kohesion. På 1980-talet spred sig idén om utslagning i hela Europa. Europeiska kommissionen började bygga en social dimension inom det "europeiska projektet" (Silver & Miller 2003). Delaktighetsperspektivet betonade den betydelse som deltagande i arbetsmarknaden har för både individernas och samhällenas välfärd. Börjande från 1990-talet omformulerades EU:s fattigdomsprogram så att det centrala var att bekämpa utanförskap,

inte fattigdom. Fattigdom i sig sågs inte längre som ett problem. Farlig blev den först då den hotade samhällets kohesion (Levitas 1996, 16).

I Finland landade idén om delaktighet på 1980-talet, då Jorma Sipilä (1985) utvecklade begreppet *syrytyminen* (utslagning) med utgångspunkt i den svenska och europeiska debatten om samma fenomen, på engelska *exclusion*. Utslagningsperspektivet gjorde det möjligt att studera olika dimensioner av misär: fattigdom, arbetslöshet och bostadslöshet. Att hamna utanför den sociala gemenskapen var också någonting som skapade utslagning. Därtill kunde den utslagne stå utanför utbildning, maktutövning och beslutsprocesser (Sandberg 2015, 84–86).

I 2000-talets Finland handlar social delaktighet om att ge personer i en svag arbetsmarknadsposition möjligheter att komma in i arbetslivet samt att ge klienterna en aktiv roll då servicesystemet utvecklas (Raivio & Karjalainen 2013; Leeman & Hämäläinen 2016). Inom förvaltningen talar man om att aktivera och inkludera. Ofta betonas också det slag av upplevd delaktighet som uppstår i vardagliga sociala situationer och miljöer (Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto 2019). Då ses delaktigheten som en individuell känsla av tillhörighet (*belonging*) till en grupp eller till samhället i stort (Leeman & Hämäläinen 2016).

De grupper som hotas av utanförskap beskrivs med termer som sårbar, instabil ställning på arbetsmarknaden och vanlottad. I praktiken handlar det om långtidsarbetslösa, personer med funktionsnedsättning, etniska och språkliga minoriteter, invandrare samt mental- och missbrukarvårdens klienter. Att delaktighet numera är ett tema inom den politiska debatten kan mot den bakgrunden tolkas så att begreppet blivit en eufemism för det tidigare begreppet utslagning (Raivio & Karjalainen 2013).

En ny kritisk riktning inom den finska debatten om delaktighet är fokuseringen på delaktighetens ojämlika fördelning (Isola et. al 2017). Den granskar delaktighet ur ett socialpolitiskt perspektiv och lyfter fram samhällstjänsterna och politiken som medel för att stärka en jämlik delaktighet. Delaktigheten ska trygga själva källan till välfärd, dvs. sådana materiella och immateriella resurser som stöder funktionsförmågan och välfärden: utkomst, boende, utbildning, kultur, konst, information och kommunikationsförmåga, kreativitet, förtroende m.m. På så vis blir delaktigheten begriplig som en viktig förutsättning för välfärdsupplevelsen.

Från demokratiunderskott till politisk delaktighet: Också utan koppling till fattigdomsbekämpning kan delaktighet definieras som samhällelig medverkan och påverkan. Den teoretiska debatten om deliberativ demokrati och de praktiska försöken att genomföra den inom den samhälleliga beslutsprocessen har väckt ett intresse för en reformering av formerna för deltagandet (t.ex. Setälä 2003). I en sådan approach blir delaktighetsbegreppet funktionellt: det syftar på mänsklig aktivitet inom en viss samhällelig kontext eller vissa politisk-administrativa ramar.

Deltagande kan indelas dels i spontan verksamhet inom exempelvis samhälleliga rörelser och organisationer, dels i medverkan i den offentliga förvaltningens processer, såsom stadsplanering (Häikiö 2014; Lehtonen 2013). Gnistan i det förra fallet är ofta någon personligt upplevd fråga som människor aktiveras för att lösa. Sådant spontant deltagande antar varierande former beroende på deltagarnas erfarenheter. Deltagande inom den offentliga förvaltningen åter ses som en exponent för idén om deltagande demokrati. Då är formerna för deltagandet ofta givna. Lagstiftningen förpliktar den offentliga förvaltningen att bejaka människornas rätt att delta i beslutsprocesser som berör dem själva. Även i städernas strategier och i det politiska samtalet betonas ofta vikten av att stärka invånarnas möjligheter att delta.

Inom utvecklingen av den offentliga förvaltningens verksamheter har idéerna om en mer aktiv roll för medborgarna vunnit terräng allt sedan 1990-talet (Häikiö & Leino 2014). Internationella debatter och organisationer har starkt bidragit till att principerna för deltagande demokrati introducerats i förvaltningssystemen. Exempelvis såpass olika organisationer som Världens sociala forum, Världsbanken, OECD, EU och FN har var och en främjat deltagande budgetering (Häikiö & Salminen 2016). Som ett generellt mål betonar de att deltagande budgetering stärker medborgarnas delaktighet, vitaliserar lokala samhällen och grupper, utvecklar boendeyrken och skapar gemensam nytta (t.ex. Röcke 2014).

Dessa diskussioner syns också i det finska samhället, där idéer om deltagande demokrati särskilt har betonat växelverkan mellan medborgare och myndigheter (Keränen 2014). Uppfattningen om vad delaktighet innebär föds via olika roller: konsumenter, kunder, aktiva medborgare m.m. (Häikiö 2012). Deltagandets politisk-administrativa betydelse åskådliggörs av att man i Finland har försökt stärka medborgarnas roll som deltagare i planering och beslutsprocesser genom lagreformer och talrika utvecklingsprojekt.

Inom exempelvis stadsplaneringen har man velat göra den offentliga förvaltningen öppnare och transparentare genom att på ett så tidigt stadium som möjligt öppna beredningen av ärenden för offentlig debatt (Bäcklund & Mäntysalo 2009). Då beslutsprocesserna är öppna och medborgarna kan delta i lösningen av samhällsproblem blir den offentliga sektorns och beslutsprocessernas kunskapsunderlag mångsidigare (Bäcklund, Häkli & Schulman 2017). På 2010-talet började medborgarnas deltagande i den offentliga förvaltningen mer än tidigare fokusera på utveckling av offentliga verksamheter, såsom produktionen av offentliga tjänster (Osborne 2010; Tuurnas 2016). Medborgarnas medverkan i utvecklingen av den offentliga

förvaltningens verksamhet tillsammans med myndigheter exemplifierar idén om medborgarpartnerskap.

Delaktighet som ett redskap för samhällsförändring: Delaktighet som en metod för fattigdomsbekämpning och demokratiskt deltagande exemplifierar mångfalden av sätt att definiera delaktighet. Att definiera delaktighet på nytt har varit ett sätt att markera vilka slags politiska program som borde genomföras. Som begrepp är delaktighet således varken "oskuldsfullt" eller neutralt. Det är ett begrepp som har gjort det möjligt att undvika diskussion om fattigdom och i stället fokusera på kulturell tillhörighet (Silver & Miller 2003, 3; Sandberg 2015; Béland 2007; Fergusson 2004). Delaktighetsbegreppet passade därför utmärkt för det politiska projekt som syftade till en övergång från en "passiv" till en "aktiv välfärdsstat" och som betonade individens ansvar snarare än statens roll (Béland 2007).

Att se delaktighet som politiskt deltagande kan å andra sidan rikta blicken bort från de vidare problem som den representativa demokratin och beslutsprocesserna lider av och föda ett behov av att skapa lokalt och tematiskt avgränsade möjligheter att delta (Keränen 2014; Bäcklund et al. 2018). Människors spontana deltagande lämnas ofta utan avseende. Tankarna om deltagande demokrati har också kritiserats för att de förbiser parternas olika värden och intressen som skapar maktrelationer och ojämlika positioner (t.ex. Bäcklund & Mäntysalo 2009).

Om strävan efter delaktighet ställs i fokus förbiser man parternas ojämlikhet eller de institutionaliserade maktrelationerna. Frågan blir då hur man ska locka eller tvinga dem som står utanför att dela i ett färdigt definierat samhälleligt eller politisk-administrativt projekt (Levitas 2004). Om delaktighetsbegreppet omfattas kommer individens samhälleliga deltagande inte längre att definieras av hens tillgängliga resurser, utan i stället accentueras vars och ens personliga ansvar för sin delaktighet respektive utslagning. Individen anses då ha

en chans att höra till eller stå utanför samhället.

Modellen Delaktighetens sfärer

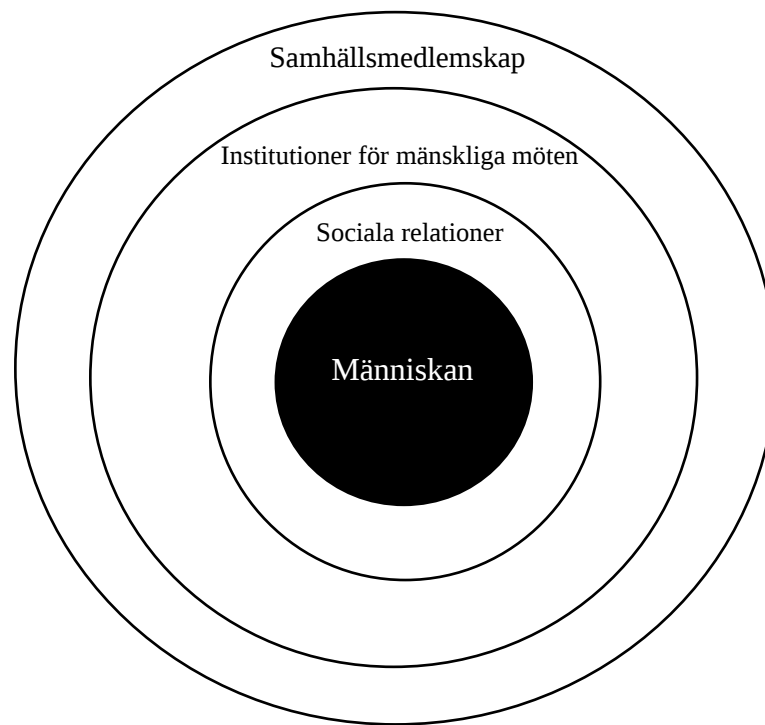
Arbetsmarknaden och den offentliga förvaltningens projekt för att stärka delaktigheten är viktiga metoder för att skapa kontaktytor med samhället. Sådan delaktighet är kopplad till välfärd, men huvudsakligen endimensionellt. Välfärd och välmående uppfattas då som arbete eller som en känsla av tillhörighet – dvs. nästan synonymt med deltagande. Då beaktas inte delaktighetens mångfald och situationsspecifika karaktär. En människa kan vara delaktig i olika slags aktiviteter, miljöer och interaktiva relationer som skapar välfärd och meningsfullhet och samtidigt ändå uppleva utanförskap i andra sammanhang eller i samhället i stort. Exempelvis unga på väg mot självständighet och invandrare med flyktningbakgrund kan på en och samma gång vara delaktiga och icke-delaktiga inom olika livsområden (Fergusson 2004; Mezzadra & Neilson 2012). En arbetsplats borgar inte nödvändigtvis för en känsla av social tillhörighet, sociala tjänster stärker inte betydelsefulla människorelationer. En utmaning för samhället är då att främja delaktighet inom olika livsområden så att växande delaktighet inom ett livsområde inte försämrar möjligheterna att delta i samhället inom ett annat (Williams & White 2003). Först då kan delaktigheten förmodas skapa välfärd.

Vi har utvecklat modellen Delaktighetens sfärer som gör det möjligt att granska och förstå hur delaktighet uppstår i vardagen. Idén till modellen föddes ursprungligen år 2016 i en workshop som dryftade hur svårt nåbara människor – i synnerhet äldre – kan engageras och fås inom räckhåll för olika

tjänster. Grupperna i workshopen tilldelades olika uppgifter, och i en av grupperna kläckte forskarna och de inbjudna aktörerna – exempelvis företrädare för stadens socialarbete och för olika organisationer – tillsammans idén om delaktighetens sfärer. Sedan började man i större skala testa modellen som en analytisk approach i forskningen. Den har fungerat som en metod för att kombinera undersökningar med olika metoder inom varierande grupper så att både själva undersökningarna och deras resultat är kompatibla med varandra. Detta är den första vetenskapliga artikeln om modellen.

I modellen, Delaktighetens sfärer, ställs individens livssituation i centrum för granskningen (figur 1). Omkring individen uppstår separata sfärer som vi på basis av våra undersökningar konstaterat bildar centrala kontexter där delaktighet antingen uppstår eller inte. Dessa delaktighetens sfärer som delvis går in i varandra är:

- *Sociala relationer*: Familjen och vänkretsen är centrala i individens dagliga liv och i struktureringen av vardagen. De är också en viktig faktor som möjliggör meningsfull tillhörighet.
- *Institutioner för mänskliga möten*: Olika vardagliga tjänster och livsmiljöer såsom skolan, rådgivningsbyrån, servicebussen, butiken, infrastrukturerna och hobbyerna gör det möjligt att sköta ärenden, de skapar kontakter mellan olika aktörer och erbjuder trygghet.
- *Samhällsmedlemskap*: Deltagande i arbetsmarknaden eller politiken erbjuder resurser och därigenom en möjlighet att delta i verksamhet som bär upp och förändrar samhället.

Figur 1: I centrum för modellen Delaktighetens sfärer står människan, omgiven av sin närgemenskap, tjänsterna och livsmiljön samt samhället.

Individerna inom de olika sfärerna agerar och blir delaktiga på varierande sätt som påverkar välfärden. De har exempelvis sin familj, sin vänskrets och sina arbetskamrater. De får lön, samhälleliga inkomstöverföringar eller ekonomiskt stöd av sina närmaste. Därtill kan de delta genom att försöka påverka saker och ting inom olika sfärer. Med andra ord antar delaktigheten sina sociokulturella, ekonomisk-materiella och politiska former i varierande kontexter. Detta har likheter med Erik Allardts (1976; 1993) tankar om den mångdimensionella välfärden. Enligt Allardt är välfärd inte enbart individuell, utan den formas i individens relationer till omgivningens varierande element, såsom andra människor och samhället i stort. Välfärd är med andra ord komplex och består av vänrelationer, levnadsstandard och självförverkligande. Också Raivio och Karjalainen (2013) har med utgångspunkt i Allardts indelning hävdade att delaktighetens fundamentala förutsättningar består av tillräcklig utkomst och välfärdstjänster, olika slag av social tillhörighet samt makt och aktörskap. Samhällelig delaktighet kräver enligt dem att

samtliga välfärdsförutsättningar är för handen.

Då man studerar frågor kring välfärd och delaktighet är det viktigt att beakta dels det individuella aktörskapet, dvs. vad individen själv gör för att bli delaktig, dels också de möjligheter som omgivningen erbjuder: blir individen accepterad, får hen sin andel av resurserna och får hen möjligheter att delta i behandlingen av viktiga frågor? (Fraser et al. 2004.)

Delaktighetens sfärer hjälper oss att förstå hur mångdimensionell och situationsspecifik delaktigheten är. Delaktighet uppstår i växelverkan mellan de olika sfärerna. Exempelvis sociala relationer påverkar skolgången. Å andra sidan kan utbildningen avgöra de sociala relationernas betydelse för hur delaktigheten i vardagen utformas. Utanförskap kan kumuleras (Silver & Miller 2003; Levitas 1996, 13) om exempelvis de som är i en svagare social position inte söker sig till högre utbildning, vilket ytterligare begränsar deras sociala relationer.

Modellen är till hjälp då man vill göra en kritisk granskning av situationer där människor erbjuds endimensionell delaktighet. Så kan välfärdsstaten t.ex. erbjuda medborgarna ekonomisk trygghet men inte lösa problem som gäller delaktighet (Isola et al. 2017, 19; Kainulainen 2010, 300). Å andra sidan kan delaktighetsprojekt erbjuda individer en möjlighet att uppleva delaktighet men sällan erbjuda resurser eller metoder för påverkan (Béland 2007, 133; Koivisto, Isola & Lyytikäinen 2018, 8). För den som upplever utanförskap inom någon sfär kan en annan sfär på motsvarande sätt få större vikt och stärka hens delaktighet, vilket med tanke på välfärden som helhet betraktad kan vara problematiskt. Exempelvis delaktighet i en grupp likasinnade är inte alltid positivt med tanke på individens välfärd och kan i extrema fall leda till att det uppstår samhälleliga skuggstrukturer.

Delaktighetens sfärer är en metodologisk modell som i enskilda situationer gör det lättare att definiera hur individers och familjers vardagsverklighet utformas och på vilket sätt delaktigheten är bristfällig. Utgångspunkten är att delaktighet och utanförskap utvecklas processartat, dynamiskt och mångdimensionellt (Du Toit 2004; Silver & Miller 2003; Levitas 1996). Modellen är också normativ. För att skapa övergripande välfärd måste delaktighetens olika sfärer vara i balans. Om delaktigheten exempelvis är baserad enbart på arbete och deltagande i arbetslivet kan det uppstå svårigheter i att utanför arbetet knyta

personliga band inom den egna samhällskretsen (Levitas 1996). Å andra sidan kan alltför nära band inom den egna kretsen begränsa möjligheterna att i vidare bemärkelse delta i samhället (Kallinen & Häikiö 2020). Det är viktigt att se skillnaden mellan subjektiv och objektiv välfärd. Exempelvis en människa som står utanför alla större sammanhang och är delaktig endast i sin näromgivning kan känna sig välmående trots att hen sannolikt saknar en kanal som skulle leda till övergripande objektiv välfärd.

Delaktighet formas i vardagen

Nedan granskar vi delaktighetens sfärer bland unga som står utanför både arbetslivet och utbildningen, äldre stadsbor, unga flyktingar som anlant ensamman som minderåriga till Finland samt personer som är aktiva inom sin boendegemenskap. Studien bygger på skribenternas undersökningar från den senaste tiden och på deras empiriska material och publicerade resultat (se tabell 2). Vår infallsvinkel kunde beskrivas som en kvalitativ metaanalys/syntes (Timulak 2014). Vi använder våra tidigare undersökningar med modellen Delaktighetens sfärer som en ny övergripande analytisk infallsvinkel. Det gemensamma för våra undersökningar är intresset för att förstå samhället utgående från människornas vardag. Det gör det möjligt att på ett naturligt sätt syntetisera våra undersökningar bland olika grupper åt vilka vi ställt olika frågor.

Tabell 2. Grupper och material som ingår i undersökningarna.

Deltagargrupper	Insamlat material, insamlingstid, projekt	Publikationer
A. Unga vuxna som står utanför arbetslivet och utbildningen	6 person- och 4 gruppintervjuer med förortsunga 2013–2014, Omaverkko, Omapaja (ARA)	Häikiö & Snellman 2016; Van Aerschot, Häikiö, Snellman & Kallinen 2016; Snellman, Lehtonen & Van Aerschot 2016; Van Aerschot & Salminen 2018; Salminen 2020
	49 levnadsintervjuer med unga vuxna som på grund av mental hälsa står utanför arbetslivet och utbildningen, 2016, "Utanför spelplanen?" Depression och arbetsoförmåga bland unga vuxna (SA)	Rikala 2018; Rikala 2019; Rikala 2020; Korhonen & Rikala 2020; Rikala 2021
	21 personintervjuer med unga som får/fått rehabiliteringspenning, 2018, Rehabilitering, tjänster och sysselsättning (FPA)	Salminen 2019
B. Äldre stadsbor	7 gruppintervjuer med äldre förstadsbor, 2017, Dwellers in Agile Cities (STN)	Luoma-Halkola & Häikiö 2020; Maununaho, Luoma- Halkola & Puumala 2021; Sointu & Häikiö 2021
	12 personintervjuer (go along-metoden) med personer som använder servicebuss, 2019, doktorsavhandling " Ikääntyneiden itsenäisen arki ja liikkuminen", Spetsforskningsenheten för åldrande och omsorg, Rådet för strategisk forskning (FA)	Luoma-Halkola & Jolanki 2021
	15 personintervjuer med äldre stadsbor som lever tillsammans med anhängigvårdare, delvis med fointervjumetoden (6 st.), 2010, doktorsavhandling Hoiva suhteessa, Care at Home for Older People (NCoE Reassess, NordForsk), Vanhuus, hoiva ja kuluttajuus (FA), Insurance and the Problem of Insecurity (FA)	Sointu 2016
	4 person- och 3 gruppintervjuer med äldre som samlas på ett stadstorg samt deltagande observation (82 h), 2011, doktorsavhandlingen Eläkeläisten tila 8 personintervjuer med äldre förstadsbor, 16 intervjudagböcker från museets arkiv, dokument från Björneborg, deltagande observation i förstaden, 2013–2014, Lähiön henki (YM)	Wallin 2014a; Wallin 2014b; Wallin 2019
C. Flyktingar som anlänt ensamma som minderåriga	Konst- och musikworkshoppar (tre workshoppar med totalt 10 möten), deltagande observation, etnografi i ungas boendeenhet (7 mån.), medieobservation, 2014–2018, Kulturöverskridande minnen från påtvingad flyttning (FA), spetsforskningsprojektet TRUST (FA)	Kuusisto-Arponen 2016a & b; Kuusisto & Korjonen-Kuusipuro 2018, Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto 2019; Kuusisto & Tuominen 2019
D. Aktiva i boendegemenska per	8 personintervjuer, dokumentär-/mediamaterial, observation vid boendegemenskapens evenemang 2007–2009, doktorsavhandlingen Julkisesti uskottavat (KAKS, Pirkanmaan Kulttuurirahasto, C.V.) Åkerlundin säätiö, Tampereen yliopiston Tukisäätiö)	Lehtonen 2011; Lehtonen 2013; Peltola, Åkerman, Bamberg, Lehtonen & Ratamäki 2017

Vi har studerat människor i olika situationer och med hjälp av modellen Delaktighetens sfärer identifierat 1) på vilket sätt

betydelsefulla sociala relationer utformas, 2) hur servicen och livsmiljöerna fungerar i vardagen och 3) hur samhälleligt deltagande

omsätts i praktik. Vi har granskat relationen och växelverkan mellan de olika sfärerna samt delaktighetens sociokulturella, ekonomisk-materiella och politiska dimensioner. Härnäst redogör vi för hur synen på olika deltagargrupper delaktighet och välfärd utformas då de studeras med hjälp av modellen Delaktighetens sfärer.

Unga vuxna som står utanför arbetslivet och utbildningen: För mindre bemedlade unga vuxna som står utanför arbetslivet och utbildningen får de sociala relationerna större betydelse i vardagen (Häikiö & Snellman 2017; Van Aerschot et al. 2016; Van Aerschot & Salminen 2018). Familj, parförhållande och vänkrets stärker delaktigheten, och för många är den sociokulturella delaktigheten i den egna vardagen stark. För unga är vänner i samma livssituation och det kamratstöd de kan erbjuda en viktig faktor som hjälper dem att klara vardagen. Av sin familj och sina släktingar får de många värdefulla resurser såsom pengar, mat och trygghet i nödsituationer.

Alltid förstärker dock inte de sociala relationerna de ungas delaktighet och handlingsutrymme mer än vad den privata kretsen gör. Trots att unga upplever att delaktighet skapar subjektiv välfärd i den närmaste kretsen öppnar den objektivt sett blott få vägar framåt i livet (Van Aerschot & Salminen 2018). Många får exempelvis sina första jobb via ”kontakter”. Unga vilkas föräldrar är långtidsarbetslösa eller lever på invalidpension saknar ofta det slags kontakter med vilkas hjälp de kunde få dessa värdefulla första arbetsupplevelser.

Med svag ekonomi och kulturellt stigma på grund av mentala problem är det svårare att knyta och upprätthålla sociala relationer (Korhonen & Rikala 2020; Rikala 2018; Salminen 2019). Många berättar om färre och smalare kontakter efter avbrutna studier eller rehabilitering. Den som exempelvis inte har råd till hobbyer umgås allt oftare med liknande unga vuxna som också står utanför arbetslivet, varmed känslan av samhälleligt utanförskap förstärks. Ibland

kan vänkretsen också vidmakthålla skadligt beteende såsom användning av sprit och droger. I sådana fall kan det bli nödvändigt att bryta kontakten (Van Aerschot & Salminen 2018).

Unga vuxna som inte får stöd från hemmet eller sin närmaste krets klarar ofta av att söka stöd och hjälp av representanter för olika institutioner, såsom lärare eller anställda inom hälsovården (Van Aerschot & Salminen 2018; Salminen 2020). De som avbryter sina studier på grund av mentala problem lär känna primärvården, den psykiatriska specialistvården och FPA:s stödsystem, och ofta även socialvården. Lyckad användning av stöd och tjänster förstärker upplevelsen av delaktighet, medan den som blir utan hjälp och stöd känner ett ännu starkare utanförskap (Rikala 2020). Svårigheten att få hjälp för mentala problem gäller särskilt unga med en instabil ställning på arbetsmarknaden. Då möjligheterna att få vård är små försvåras utkomstproblemen ytterligare, eftersom en vårdkontakt med specialistvården i praktiken är en förutsättning för att söka stöd på grund av arbetsoförmåga från FPA (Rikala 2018).

Många unga beskriver stöd- och servicesystemet som sin ”enda kontaktyta med samhället”. Med det avses inte enbart konkreta möten inom servicesystemets institutioner, utan också en mer abstrakt känsla av samhällstillhörighet (Rikala 2021). Hur stöd- och servicesystemet lyckas svara mot hjälpbehovet har i ljuset av Rikalas (2020; 2021) forskning vittgående följder för hur de ungas relation till samhället utformas (se även Snellman, Lehtonen & Van Aerschot 2016). De unga vuxna som upplevde att de hade fått rätt slags stöd av samhället förhöll sig huvudsakligen positiva till sina möjligheter att i framtiden fortsätta sina studier och komma in i arbetslivet (se även Salminen 2019). De unga som stödsystemet hade missförstått eller svikit var däremot inte bara cyniska vad gäller deras egna sysselsättningsmöjligheter, utan ofta även ovilliga att bidra med sin egen insats till

samhället som ”en gång hade behandlat dem illa”.

Bland unga vuxna som står utanför arbetslivet definieras förhållandet till samhället av rädslan för permanent marginalisering (Rikala 2019). Arbetsoförmåga är en livssituation som står i konflikt med samhällets lönarbetsnorm och det aktiva medborgarskapets ideal. De unga upplevde att samhället ser dem som en improduktiv ”barlast” som bara slukar skattemedel. Det fick dem att känna sig skyldiga för att leva på samhällets bekostnad och värdelösa i jämförelse med ålderskamrater i arbetslivet.

De unga försöker förbättra sin situation exempelvis genom att studera, söka praktikantplatser eller delta i frivilligarbete och organisationsverksamhet. Det främsta motivet är hoppet om delaktighet i samhället, något som många såg som en viktigare sporre än lön. Att hjälpa andra människor och påverka samhället var också ett motiv för många. De funderade hur de kunde hjälpa andra unga vilkas föräldrar inte kan stödja dem i vardagen (Van Aerschot & Salminen 2018). Många vill utnyttja sina erfarenheter av mentala problem antingen i sitt framtida jobb eller inom frivilligverksamhet (Rikala 2020). De vill förändra synen på mental hälsa bland sina närmaste genom att exempelvis utmana dem att tänka i nya banor. Det är ett exempel på politisk verksamhet, ett försök att påverka saker och ting inom den egna kretsen. Däremot saknar de unga i vår undersökning bredare erfarenhet av politisk delaktighet.

Äldre stadsbor: Äldre stadsbor knyter många olika sociala relationer i sin vardag. Kamratkretsar och olika grupper av likasinnade samlas på stan, i sitt bostadsområde och i allmänna utrymmen där de skapar sina egna sociala rum (Wallin 2014a). Med samvaron byggs trygghet och samhörighet som skapar vardaglig delaktighet. Grunden för de sociala relationerna och grupperna är de symboliska betydelserna kring vem som tillhör gruppen, vem inte och på vilka grunder dessa gränser

dras. Wallin (2014b) skildrar hur äldre kvinnliga förstadsbor brukade träffas i den lokala invånarstugan som de kallade sitt ”andningshål”. Deras aktivitet handlade om att ordna fester, basarer, loppmarknader, jogginggrupper och handarbetsklubbar. Många bodde ensamma men stödde och hjälpte varandra i vardagen. Bostadsområdet och likartade livserfarenheter förenade dem med varandra. Samhörigheten förstärktes ytterligare av att servicen i bostadsområdet hade drabbats av nedskärningar.

Som en särskilt viktig faktor framstod i Wallins (2019) undersökning att det urbana rummet möjliggjorde samvaro. Staden som fysisk boendemiljö (inklusive omgivande natur) är en viktig faktor som möjliggör sociokulturell delaktighet särskilt för sådana äldre stadsbor som har begränsade möjligheter att röra sig (Luoma-Halkola & Häikiö, 2020). Olika hinder, såsom vinterföre, backar eller långa promenadsträckor, kan begränsa delaktigheten i och med att såväl tjänster, andra människor och meningsfulla aktiviteter då är svårtillgängligare. Analogt kan olika slags resurser i närmiljön, t.ex. skjutstjänster, närservice och sociala stödnätverk, möjliggöra självständig aktivitet och stödja delaktigheten både i det egna livet och i samhället överlag. Till exempel en servicebuss gör när servicen tillgänglig, och för många är redan bussresorna i sig betydelsefulla sociala händelser och platser för tillhörighet. Somliga upplever att de i servicebussen får stöd i svåra livssituationer och i sin ensamhet (Luoma-Halkola & Jolanki 2021).

I staden inordnar sig människan som en del av bostadsområdets sociala relationer, och användningen av det urbana rummet är förknippat med spänningar och förhandlingar också ur äldre människors perspektiv (Maununaho, Luoma-Halkola & Puumala 2021; Sointu & Häikiö 2021). Ett exempel är hur servicebussens kunder genom att i organiserad form turvis ringa till köpcentrets direktör lyckades få en avlägsnad bänk vid busshållplatsen återinstallerad (Luoma-Halkola & Jolanki

2021). Olika slags mötesplatser, t.ex. parker, invånarstugor, församlingslokaler, möjliggör kollektiv aktivitet och politisk delaktighet (Wallin 2019). Då t.ex. nedskärningar i stadens apoteksnät planerades fick invånarna i en stadsdel med hjälp av en adress sitt eget filialapotek bevarat. En likadan rörelse uppstod också för att bevara en bankomat, men där lyckades man inte. Äldre personer kunde via den lokala boendeföreningen försvara sitt bostadsområde och dess anda. Motståndet mot den institutionella styrningen ovanifrån stärkte invånarnas sammanhållning.

Vardagen för äldre anhängvårdare som vårdar sin make i hemmet står i bjärt kontrast till vardagen för äldre förstadskvinnor som aktivt knyter sociala kontakter. Vårdansvaret binder anhängvårdarna till en given betydelsefull social relation (Sointu 2016). Vardagen domineras av arbetet för att trygga den gemensamma välfärden. Anhängvårdarna sköter sitt eget välbefinnande genom att i växelverkan med omgivningen skapa rum som är fria från vårdansvar, så kallade egna rum. De anhängvårdare som Sointu intervjuat i sin undersökning är stadsbor för vilka egna rum uppstår då de rör sig i stadsmiljön, t.ex. vandrar i närbelägen natur ensam eller med en vän eller då de exempelvis besöker butiken eller biblioteket. Också kamratrelationer och organiserat kamratstöd såsom särskilda anhängvårdargrupper tillhandahåller rum för betydelsefulla sociala relationer för åtminstone en del av anhängvårdarna.

För anhängvårdare är möjligheten att ha betydelsefulla sociala relationer utanför vårdrelationen oskiljaktigt kopplad till institutioner och service, eftersom det är desto svårare att lämna hemmet ju mer vård och hjälp den anhöriga behöver. Om vårdhjälp utifrån inte kan fås med kort varsel blir anhängvårdaren tvungen att ta med den vårdade maken exempelvis till sitt eget läkarbesök. Anhängvårdare behöver samhällstjänster för att tillfälligt kunna lämna den vårdade (Sointu 2016). Om samhället inte bistår ekonomiskt blir dessa

möjligheter ojämnt fördelade (se Van Aerschoot 2014).

Flyktingar som anlänt ensamma som minderåriga: Delaktigheten bland unga flyktingar som anlänt ensamma som minderåriga till Finland har under de senaste åren studerats med avseende på bl.a. boendet, det sociala stödet och vänrelationerna (Kuusisto & Korjonen-Kuusipuro 2018, Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto 2019). Det växande intresset förklaras av att de som anlänt ensamma bildar en särskild grupp för vilken utmaningarna vad gäller delaktighet, utslagning, välfärd och tillhörighet är stora. Deras sociala nätverk är splittrat och övernationellt. I Finland byggs de sociala relationerna i stor utsträckning som multietniska kamratrelationer i boendeenheter och i klasser för förberedande undervisning. Detta har konstaterats vara en särskild utmaning med tanke på invandrarnas integrering och möjligheter att få fotfäste i den nya miljön (Kuusisto-Arponen 2016a). Själva önskar de att de kunde hitta finska vänner. Gränsöverskridande sociala relationer är problematiska, eftersom familjen eller en del av den är kvar i ursprungslandet eller ett tredje land på vägen. Kontakten exempelvis till konfliktområden är ofta fragmentarisk, och de unga vet inte alltid hur det gått för den övriga familjen.

För unga som anlänt ensamma som minderåriga till Finland präglas livet av kontroll och dess varierande praxis och institutioner. Fastän man i Finland har lyckats ombesörja boendet för dem som anlänt ensamma lyckas nuvarande lösningar inte alla gånger tillräckligt väl upptäcka de ungas sociala och kulturella behov, vare sig det handlar om boende (Kuusisto & Korjonen-Kuusipuro 2018) eller integrering i samhället och vardagen (Kuusisto & Tuominen 2019). Fallen med dem som anlänt ensamma visar att rådande politik och praxis inte alltid främjar samma mål ens då det handlar om de mest sårbara grupperna. Migrationspolitiken och de senaste årens justeringar av enskilda punkter i

lagstiftningen om invandring har lett till utanförskap bland de unga. Då t.ex. villkoren för familjeåterförening skärptes ledde det till helt nya problem inom de ungas integrering och möjligheter att känna tillhörighet. Hundratal unga i Finland har genom skyddsåtgärder gjorts familjelösa (Kuusisto-Arponen 2016b). De migrationspolitiska markeringarna och ändringarna har rentav lett till att unga fjärmats från det finska samhället. De har svårt att förstå varför t.ex. familjeåterföreningen misslyckas eller varför det inte alltid ens går att lämna in en ansökan på grund av byråkratiska hinder (t.ex. då en familjemedlem inte kan resa till närmaste finska beskickning för att lämna in sin ansökan). Detta påverkar inte bara de ungas välmående utan också hur de upplever det finska samhället och definierar sin egen plats i det (Maiche 2017).

Dock har också tjänster och stödstrukturer skapats för att stödja unga, hjälpa dem att få fotfäste i samhället och främja deras välfärd. För de unga som anlänt ensamma ordnas fadderverksamhet där de får en fadder eller fadderfamilj med vilken de kan leva ett ”normalt” liv. Också för dem som jobbar med unga erbjuds olika verksamhetsformer och metoder, exempelvis en verktygsback, Serene-verksamhet som stöder den mentala hälsan och det finskspråkiga redskapet ”Kasvun palat” som stöder de ungas välmående. I de vardagliga sociala relationerna får andra unga med liknande bakgrund eller livssituation en framträdande roll. Det är inte alla gånger det bästa tänkbara stödnätet, låt vara att det kan hjälpa en enskild ung individ att känna omedelbar delaktighet i en gemenskap. För de unga som bara får kamrattöd är risken stor för att de sociala kontakterna blir smala och känslan av delaktighet i samhället svag. Det finska samhället och dess praxis förblir främmande och kunskapen om dess strukturer och de tjänster och rättigheter det erbjuder klen. Inom de politiska handlingsprogram och tjänster med vilka samhället vill stärka delaktigheten bland unga flyktingar som anlänt ensamma som minderåriga krävs bredare förståelse av alla de sätt på vilka

delaktighet skapas i vardagen (Kuusisto & Korjonen-Kuusipuro 2018; Puumala 2019).

Boendegemenskap: Bostadsområdet och boendegemenskapen påverkar såväl vardagens betydelsefulla sociala relationer, tjänster och livsmiljöer som det samhälleliga deltagandet. Pauliina Lehtonen (2011; 2013) har studerat boendegemenskapen i ett lokalt trähuskvarter där man försökte utveckla kvarteret och göra det till ett gemensamt rum för alla (se även Peltola et al. 2017). Boendegemenskapens verksamhet utgick från idén om lokalsamhällets betydelse inte bara för kvartersinvånarnas utan i vidare bemärkelse för alla stadsbors välfärd. Ursprungligen inledde denna boendegemenskap i ett trähuskvarter i Tammerfors sin verksamhet i samband med en tvist om stadsplanen enligt vilken byggnader i kvarteret skulle rivas för att ge plats åt en planerad park. Invånarna aktiverade sig för att försvara sina hem.

Boendegemenskapens verksamhet utvecklades småningom från påverkan i planläggningstvisten till aktivitet för att skapa ett stadsrum. Invånarna utvecklade kvarteret för att göra det till en plats som främjar social gemenskap, social hållbarhet och urban kultur. De underströk boendeformens betydelse för individens välfärd. De började medvetet utveckla kvarteret med fokus på samhälleliga problem, såsom marginalisering och de utmaningar som åldrandet för med sig. De utnyttjade invånarnas specifika kunnande och intressen och skapade olika slags konkret praxis för boende och vardagssysslor. De kunde till exempel erbjuda hjälp åt varandra med barnvård, städning och butiksbesök. De grundade matlagningsklubbar och renoverade bostadshus tillsammans. De eftersträvade en mångsidig boendestruktur så att människor i olika ålder och med olika social bakgrund kan bo i samma hus. Pluralism sågs som någonting som skapar möjligheter till socialitet på samma sätt som trähuskvarterets struktur med dess gemensamma utrymmen, något som redan i

sig sänkte tröskeln för interaktion grannar emellan.

De boende talade om kvarteret exempelvis som ett modellkvarter för ett hållbart liv, en stadsby eller möjligheternas kvarter. Det var ett sätt att åskådliggöra en urban boendeform som mer än tidigare tar hänsyn till individerna och deras välmåga som en del av en större boendegemenskap. Med sin aktivitet tog de boende ställning till stadsplaneringen och bostadspolitiken. De ville synliggöra behovet av sådana möjligheter som mångsidigare urbana boendeformer kan erbjuda då man vill reagera på frågor kring välfärd och marginalisering. Aktiviteten bland kvarterets invånare kan ses som en motkraft mot en individualiserad livsstil där individen ensam bär ansvar för sin välfärd och för att klara sig i livet. För trähuskvarterets invånare var boendegemenskapen en gemenskap av betydelsefulla sociala relationer vars medlemmar tog hand om varandra. De hjälpte t.ex. äldre i de dagliga sysslorna för att ge dem en möjlighet att bo kvar i hemmet så länge som möjligt. Då problem uppstod försökte man lösa dem tillsammans så att ingen skulle vara tvungen att klara sig bara på egen hand.

Trähuskvarterets boendegemenskap ordnade gårdsfester som var öppna för alla stadsbor, poesi- och musikfestivaler, konstutställningar, teaterföreställningar och barnteater, och man tillhandahöll möteslokaler för föreningar och organisationer. Genom att ordna evenemang försökte man ge större offentlighet åt skyddstvisten om kvarteret och få stöd för att kvarteret skyddas. Samtidigt ville man väcka en idé om ett nytt, halvöppet stadsrum som i detta fall skapades genom att kvartersgården och byggnaderna gjordes tillgängliga också för andra stadsbor. På så vis ville man göra sitt eget bostadskvarter till ett betydelsefullt stadsrum och en urban aktör som erbjuder stadsborna en plats och möjligheter till kollektiv aktivitet och som därigenom förbättrar människornas sociala välmående.

Sfärer av delaktighet som öppnar respektive stänger dörrar

Ovan har vi med hjälp av exempel studerat vilken betydelse delaktighetens sfärer har för människans välfärd. På basis av exemplen förefaller det som om delaktighet visserligen oftast stöder människornas välfärd men snävt tolkad också kan ha en motsatt effekt. Om en viss sfär av delaktighet överbetonas kan det rentav ha en skadlig inverkan på välfärden. Om man som ett mål för delaktighetspolicyn ensidigt överbetonar exempelvis stöd för deltagande i arbetslivet kan delaktighetens övriga sfärer bli försummade. Eller om man försöker stärka delaktigheten med hjälp av välfärdstjänster som inte tar hänsyn till mottagarens premisser – såsom de sociala relationernas betydelse och eventuella hinder för aktivt samhällsengagemang – kommer det erbjudna stödet att föga stärka sådan delaktighet som kan trygga generell välfärd. Det är viktigt att beakta att välfärd och välmående har både en objektiv och en subjektiv sida. Välfärdstjänster eller deltagande i arbetslivet kan vara viktiga med tanke på den objektiva välfärden. Men om deltagandet inte upplevs som meningsfullt kommer inte heller känslan av välfärd att stärkas. Delaktighet som borgar för välfärd och välmående kan inte bygga endast på obligatorium eller skyldighet, den förutsätter aktörskap (se Mäntyneva & Hiilamo 2018; Raivio & Karjalainen 2013).

Skärningspunkterna mellan vardaglig delaktighet och välfärd hos de grupper vi studerat visar att delaktighet som stärker välfärden och välmåendet skapar sfärer av potential medan delaktighet som försvagar välfärd skapar exkluderande sfärer:

- *Formbara sociala relationer*, dvs. kombinerad av olika aktörer och ärenden efter vad situationen kräver i vardagen, skapar sfärer av potential. Förminskande eller exkluderande sfärer av delaktighet uppstår då de sociala relationerna med familjen, vänkretsen och personer i en motsvarande situation är ett stöd i vardagen

samtidigt som de dock utesluter en vidare delaktighet än så.

- *I institutioner för mänskliga möten* skapar resursfokusering sfärer av delaktighet som öppnar för nya möjligheter. Inom samhällstjänsterna kan delaktigheten stärkas genom att praxis och arbetsmodeller utvecklas tillsammans i en mer klientorienterad riktning. Också gemensam aktivitet i boendegemenskaper och bättre tillgänglighet i livsmiljöerna är exempel på hur växelverkan mellan delaktighetens sfärer inte bara ökar möjligheterna till deltagande och påverkan utan också stärker den trygghet som vardagliga sociala relationer erbjuder. Att bemöta människor ur ett problemfokuserat perspektiv, dvs. att definiera deras behov och det stöd som

erbjuds efter servicessystemets interna logik, skapar däremot uteslutande sfärer av delaktighet. Då kommer tjänsterna inte att svara mot människornas behov av delaktighet och välfärd.

- För *individen som samhällsmedlem* breddas delaktighetens sfärer av ett aktörskap som eftersträvar samhällsreformer. Att bygga praktisk expertis och nätverk för olika aktiviteter spelar här en central roll. Exkluderande sfärer av delaktighet uppstår då man inte förmår se individernas aktörskap i olika livssituationer och den betydelse det har. Rådande praxis förpassar då många aktiviteter ut i marginalerna och erbjuder klena möjligheter till integrering i samhället.

Figur 2: För olika grupper i olika situationer kan sfärerna växa och möjliggöra delaktighet eller krympa och tillslutas så att andra sfärer blir överbetonade.

Det är viktigt att inse att man genom politiska beslut, olika tjänster och stadsplanering kan påverka delaktighetens sfärer så att de i olika livssituationer antingen ökar eller minskar individens möjligheter. För att de sfärer som ökar möjligheterna ska kunna stärkas krävs kunskap om människornas vardag, livssituationer och förväntningar. Ett sätt är att i planeringen av tjänster och boendemiljöer utnyttja människornas empiriska kunskap. Det kräver förutom samarbete med människor som besitter sådan erfarenhet också kunskap om olika mellanhänders roll och bedömning av vilka slags motiv och utgångspunkter som påverkar den fortsatta användningen av kunskapen (Leino & Puumala 2021). Frågan är om man med kunskapen vill skapa allt stramare styrning eller tvärtom bygga nya modeller och nätverk som stöder delaktighet och beaktar den vardagliga empiriska kunskapens betydelse som en viktig komponent i samhällelig delaktighet (Kuusisto & Korjonen-Kuusipuro 2022).

Avslutningsvis

I vår studie av förhållandet mellan delaktighet och välfärd betraktas båda komponenterna som situations- och kontextspecifika fenomen. Trots att delaktighet enligt våra iakttagelser i allmänhet är kopplad till välfärd *förutsätter välfärd inte alltid delaktighet*. Exempelvis den som står utanför arbetslivet kan känna sig välmående tack vare starka mänskliga band. Å andra sidan *ökar inte välfärden alltid av delaktighet*. Om till exempel delaktighet i arbetslivet är påtvingat kommer det sannolikt inte att stärka upplevelsen av välfärd. Därför är det viktigt att välfärdens och välmåendets såväl subjektiva som objektiva natur beaktas samtidigt. I stället för ensidig delaktighet bör siktet vara inställt på en bredare och mer helgjuten delaktighet för att välfärden ska vara objektivare och hållbarare, dock så att delaktigheten alltid är genuin och inte påtvingad.

Med hjälp av modellen Delaktighetens sfärer har vi studerat hur delaktighet uppstår bland unga vuxna som står utanför arbetslivet och utbildningen, bland äldre stadsbor, bland unga flyktingar som anlänt ensamma som minderåriga samt i varierande livssituationer bland människor som är aktiva i boendegemenskaper. Vi har därmed utmanat den politisk-administrativa idén enligt vilken delaktighet bildar motsatsen till marginalisering eller baseras på deltagande. Samhället kan inte definieras som en relation mellan dem som står utan- respektive innanför. Samhället består av människor i varierande situationer och av relationerna mellan dessa människor, deras livsmiljöer och samhällets olika institutioner. Delaktighet handlar inte om en antingen-eller-konstellation. En och samma individ kan samtidigt vara både delaktig och stå utanför (Du Toit 2004, 1005). Delaktighet formas som individens relation till andra människor, olika verksamhetsfält och samhället i stort. Delaktighet löper genom individens hela levnadslopp, den handlar om tillhörighet till en (social) helhet.

Delaktighet och påverkningsmöjligheter är viktiga dimensioner av människans välfärd. De sfärer av delaktighet som öppnar möjligheter fungerar precis så, dvs. de utökar individens sociokulturella, ekonomisk-materiella och politiska delaktighet. Exkluderande sfärer av delaktighet stöder däremot inte en helgjuten välfärd, snarare begränsar de samhällstillhörigheten och handlingsutrymmet för dem som befinner sig i en svagare ställning i samhället. I kommunernas välfärdsarbete fungerar modellen Delaktighetens sfärer som ett verktyg med vilket man kritiskt kan granska relationerna mellan delaktighet och välfärd bland människor i varierande livssituationer. Därtill kan man med modellens hjälp bedöma kommunernas insatser för att skapa inkluderande och motarbeta exkluderande sfärer av delaktighet.

Källor

Allardt, Erik (1976). Hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Porvoo: WSOY. Allardt, Erik (1993). Having, Loving, Being: An Alternative to the Swedish Model of Welfare Research. Teoksessa Martha Nussbaum & Amartya Sen (toim.) The Quality of Life. Oxford: Oxford University Press.

Béland, Daniel (2007). The Social Exclusion Discourse: Ideas and Policy Change. Policy & Politics, Vol. 35, No. 1, s. 123–139.

Bäcklund, Pia, Häkli, Jouni & Schulman, Harry (2017, toim.). Kansalaiset kaupunkia kehittämässä. Tampere: Tampere University Press.

Bäcklund, Pia, Häikiö, Liisa, Leino, Helena & Kanninen, Vesa (2018). Bypassing Publicity for Getting Things Done. Between Informal and Formal Planning Practices in Finland. Planning Practice & Research, Vol. 33, No. 3, s. 309–325.

Bäcklund, Pia & Mäntysalo, Raine (2009). Yhdyskuntasuunnittelun teorioiden kehitys ja asukkaiden osallistumisen tarkoitus. Terra, Vol. 121, No. 1, s. 19–31.

Du Toit, Andries (2004). ‘Social Exclusion’ Discourse and Chronic Poverty. A South African Case Study. Development and Change, Vol. 35, No. 5, s. 987–1010.

Fergusson, Ross (2004). Discourses of Exclusion. Reconceptualization Participation Amongst Young People. Journal of Social Policy, Vol. 33, No. 2, s. 289–320.

Fraser, Nancy, Dahl, Hanne Marlene, Stoltz, Pauline & Willig, Rasmus (2004). Recognition, Redistribution and Representation in Capitalist Global Society: An Interview with Nancy Fraser. Acta Sociologica, Vol. 47, No. 2, s. 374–382.

Häikiö, Liisa (2012). From Innovation to Convention. Legitimate Citizen Participation in Local Governance. Local

Government Studies, Vol. 38, No. 4, s. 415–435.

Häikiö, Liisa (2014). Sosiaalinen oikeudenmukaisuus sosiaaliturvan uudistamisessa. Teoksessa Liisa Häikiö & Helena Leino (toim.) Tulkinnan mahti. Johdatus tulkitsevan politiikka-analyysiin. Tampere: Tampere University Press.

Häikiö, Liisa & Leino, Helena (2014). Tulkitsevan politiikka-analyysin lähtökohdat. Teoksessa Liisa Häikiö & Helena Leino (toim.) Tulkinnan mahti. Johdatus tulkitsevan politiikka-analyysiin. Tampere: Tampere University Press.

Häikiö, Liisa & Salminen, Jarkko (2016). Osallistuvan budjetoinnin oikeudenmukaisuus. Janus, Vol. 24, No. 4, s. 340–357.

Häikiö, Liisa & Snellman, Karita (2017). Marginaalisessa yhteiskunnallisessa asemassa olevien nuorten osallistuminen. Teoksessa Pia Bäcklund, Jouni Häkli & Harry Schulman (toim.). Kansalaiset kaupunkia kehittämässä. Tampere: Tampere University Press.

Isola, Anna-Maria, Kaartinen, Heidi, Leemann, Lars, Lääperi, Raija, Schneider, Taina, Valtari, Salla & Keto-Tokoi, Anna (2017). Mitä osallisuus on? Osallisuuden viitekehystä rakentamassa. Helsinki: THL.

Kainulainen, Sakari (2010). Syrjäytymisen vastaisen työn taloudelliset reunaehdot. Teoksessa Terhi Laine, Susanna Hyväri & Vuokila-Oikkonen (toim.). Syrjäytymistä vastaan sosiaali- ja terveysalalla. Helsinki: Tammi.

Kallinen, Yrjö & Häikiö, Liisa (2020). Individualization of Disadvantaged Young People’s Agency, Journal of Youth Studies. Keränen, Marja (2014). Onko politiikkaprosessi politiikkaa vai hallintoa? Teoksessa Liisa Häikiö & Helena Leino (toim.). Tulkinnan mahti. Johdatus tulkitsevan politiikka-analyysiin. Tampere: Tampere University Press.

Koivisto, Juha, Isola, Anna-Maria & Lyytikäinen, Merja (2018). Osallisuus kuuluu kaikille Innokylän innovaatiokatsaus. Helsinki: THL.

Korhonen, Maija & Rikala, Sanna (2020). Toipumista työtä varten. Työn moraaliset järjestykset työuran katketessa mielenterveyssyistä. *Sosiologia*, Vol. 57, No. 3, s. 260–277.

Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Kuusisto, Anna-Kaisa (2019). Socio-material Belonging. Perspectives for the Intercultural Lives of Unaccompanied Refugee Minors in Finland. *Journal of Intercultural Studies*, Vol. 40, No. 4, s. 363–382.

Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2016a). Myötätunnon politiikka ja tutkimusetiikka Suomeen yksin tulleiden maahanmuuttajanuorten arjen tutkimisessa. *Sosiologia*, 53: 4, 396–415.

Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2016b). Perheettömiksi suojellut. Yksin tulleiden alaikäisten oikeus perheeseen. Teoksessa Outi Fingerroos, AnnaMaria Tapaninen & Marja Tiilikainen (toim.). *Perheenyhdistäminen. Kuka saa perheen Suomeen, kuka ei ja miksi?* Tampere, Vastapaino.

Kuusisto, Anna-Kaisa & Korjonen-Kuusipuro, Kristiina (2018). Yksin tulleet nuoret hallinnan kohteena. *Suomalainen yhteiskunta näköalattomuuden vai toivon rakentajana?* *Janus*, Vol. 26, No. 4, s. 370–378.

Kuusisto, Anna-Kaisa & Tuominen, Jaakko (2019). Epäilyä ja myötätuntoa: yksin tulleet alaikäiset turvapaikanhakijat Aamulehdessä, Helsingin Sanomissa ja YLE:n verkkouutisissa 2014–2016. *Media ja viestintä*, 42: 3, s. 187–212.

Kuusisto, Anna-Kaisa & Korjonen-Kuusipuro, Kristiina (2022, tulossa). Tiedon yhteistuottamisen käytännöt: muistoihin perustuva kokemustieto päätöksenteon tukena.

Lagerspetz, Eerik (2011). Hyvinvoinnin filosofia. Teoksessa Juho Saari (toim.): *Hyvinvointi. Suomalaisen yhteiskunnan perusta*. Helsinki: Gaudeamus, 79–105.

Leeman, Lars & Hämäläinen, Riitta-Maija (2016). Asiakasosallisuus, sosiaalinen osallisuus ja matalan kynnyksen palvelut Pohdintaa käsitteiden sisällöstä. *Yhteiskuntapolitiikka*, Vol. 81, No. 5, s. 586–594.

Lehtonen, Pauliina (2011). Kylä kaupungissa: yhteisö kansalaisvaikuttamisen välineenä. Teoksessa Seppo Kangaspunta (toim.). *Yksilöllinen yhteisöllisyys. Avaimia yhteisöllisyyden muutoksen ymmärtämiseen*. Tampere: Tampere University Press.

Lehtonen, Pauliina (2013). Julkisesti uskottavat. Kansalaisten kokemuksellinen tieto ja performatiiviset osallistumiskäytännöt. *Acta Universitatis Tamperensis*. Tampere: Tampere University Press.

Leino, Helena & Puumala, Eeva (2021). What Can Co-creation Do for the Citizens? Applying Cocreation for the Promotion of Participation in Cities. *Environment and Planning C: Politics and Space*, Vol. 39, No. 4, s. 781–799.

Levitas, Ruth (1996). The Concept of Social Exclusion and the New Durkheimian Hegemony. *Critical Social Policy*, Vol. 16, No. 46, s. 5–20.

Levitas, Ruth (2004). Let's Hear it for Humpty. *Social Exclusion, the Third Way and Cultural Capital*. *Cultural Trends*, Vol. 13, No. 2, s. 41–56.

Luoma-Halkola, Henna & Häikiö, Liisa (2020). Independent Living with Mobility Restrictions. Older People's Perceptions of Their Out-of-home Mobility. *Ageing & Society*, 1–22.

Luoma-Halkola, Henna & Jolanki, Outi (2021, tulossa). Aging Well in the Community. Understanding the Complexities of Older People's Dial-a-ride Bus Journeys. *Journal of Aging Studies*.

Maïche, Karim (2017). Nuoret turvapaikanhakijat ja luottamuksen rakentuminen arjen käytännöissä. Teoksessa Veronika Honkasalo, Karim Maïche, Henri Onodera, Marja Peltola & Leena Suurpää (toim.). Nuorten turvapaikanhakijoiden elämää vastaanottovaiheessa. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.

Maununaho, Katja, Luoma-Halkola, Henna & Puumala, Eeva (2021, tulossa) Conviviality in the city: Experience-based spatial design against segregation of places. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*.

Mezzadra, Sandro & Neilson, Brett (2012). Between Inclusion and Exclusion. On the Topology of Global Space and Borders. *Theory, Culture & Society*, Vol. 29, No. 4–5, s. 58–75.

Mäntyneva, Päivi & Hiilamo, Heikki (2018). Osallisuuden ja osattomuuden dynamiikka. Etnografinen tutkimus kolmella kuntouttavan työtoiminnan kentällä. *Yhteiskuntapolitiikka*, Vol. 83, No. 1, s. 18–28.

Osborne, Stephen P. (2010, toim.). *The New Public Governance? Emerging Perspectives on the Theory and Practice of Public Governance*. London, New York: Routledge.

Peltola, Taru, Åkerman, Maria, Bamberg, Jarkko, Lehtonen, Pauliina & Ratamäki, Outi (2017). Emergent Publics and Affects in Environmental Governance. *Journal of Environmental Policy & Planning*, Vol. 20, No. 2, s. 157–169.

Puumala, Eeva (2019). Kohtaamisen rohkeus nuorten maahanmuuttajataustaisten aikuisten kertomana. Teoksessa Ilari

Hetemäki, Hannu Koskinen, Tuija Pulkkinen & Esa Väliaverronen (toim.). Kaikenlaista rohkeutta. Helsinki: Gaudeamus.

Raivio, Helka & Karjalainen, Jarno (2013). Osallisuus ei ole keino tai väline – palvelut ovat. Teoksessa Taina Era (toim.). Osallisuus – oikeutta vai pakkoa? Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulu.

Rikala, Sanna (2018). Masennus, työkyvyttömyys ja sosiaalinen eriarvoisuus nuorten aikuisten elämänsäkuulissa. *Yhteiskuntapolitiikka*, Vol. 83, No. 2, s. 159–170.

Rikala, Sanna (2019). Nuorten aikuisten masennus ja sosiaalinen kipu. Teoksessa Karin Filander, Päivi Siivonen & Maija Korhonen (toim.). Huiputuksen moraalijärjestys. Osallisuuden ja sosiaalisen kivun kertomuksia. Tampere: Vastapaino.

Rikala, Sanna (2020). Agency Among Young People in Marginalised Positions. Towards a Better Understanding of Mental Health Problems. *Journal of Youth Studies*, Vol. 23, No. 2, s. 1–17.

Rikala, Sanna (2021, painossa) Masentuneiden nuorten kamppailuja työkyvyttömyyden hallinnasta. Teoksessa Kristiina Brunila, Esko Harni, Antti Saari & Hanna Ylöstalo (toim.) *Terapeuttinen valta ja kansalaisuus. Onnellisuuden ja hyvinvoinnin jännitteitä 2000-luvun Suomessa*. Tampere: Vastapaino.

Röcke, Anja (2014). Framing Citizen Participation. Participatory Budgeting in France, Germany and the United Kingdom. Houndmills: Palgrave Macmillan.

Salminen, Jarkko (2019). Nuoren kuntoutusrahan luoma osallisuus toimintamahdollisuuksina. *Yhteiskuntapolitiikka*, Vol. 84, No. 4, s. 393–402.

Salminen, Jarkko (2020). Contradictions Between Individually Needed and Institutionally Offered Forms of

Recognition. *Constellations*, Vol 27, No. 4, s. 732–745.

Sandberg, Otso (2015). Hallittu syrjäytyminen. Miten syrjäytymisestä muodostui lähes jokaiseen meistä ulottuva riski? *Acta Universitatis Tamperensis*. Tampere: Tampere University Press.

Setälä, Maija (2003). Demokratian arvo. Teoriat, käytännöt ja mahdollisuudet. Helsinki: Gaudeamus. Silver, Hilary & Miller, S. M. (2003). Social Exclusion. *Indicators*, Vol. 2, No. 2, s. 1–17.

Sipilä, Jorma (1985). Sosiaalipolitiikan tulevaisuus. Helsinki: Tammi.

Snellman, Karita, Lehtonen, Pauliina & Van Aerschot, Lina (2016). Työtön, kouluttamaton ja syrjäytynyt – vai osaava ja aktiivinen nuori? Teoksessa Antti Halmetoja, Pertti Koistinen & Satu Ojala (toim.) *Sosiaalipolitiikan lumo. Esseitä sosiaalipolitiikan kipupisteistä ja suunnasta*. Tampere: Tampere University Press.

Sointu, Liina (2016). Hoiva suhteessa. Tutkimus puolisoaan hoivaavien arjesta. *Acta Universitatis Tamperensis*. Tampere: Tampere University Press.

Sointu, Liina & Häikiö, Liisa (2021, julkaisematon käsikirjoitus), *Urban Encounters in Older Urban Dwellers' Daily Lives*. Timulak, Ladislav (2014). Qualitative meta-analysis. Teoksessa Uwe Flick (toim.). *The SAGE handbook of qualitative data analysis*. London: SAGE.

Tuurnas, Sanna (2016). The Professional Side of CoProduction. *Acta Universitatis*

Tamperensis. Tampere: Tampere University Press.

Van Aerschot, Lina (2014). Vanhusten hoiva ja eriarvoisuus, sosiaalisen ja taloudellisen taustan yhteys avun saamiseen ja palvelujen käyttöön. *Acta Universitatis Tamperensis*. Tampere: Tampere University Press.

Van Aerschot, Lina & Salminen, Jarkko (2018). Hyvä, paha lähiö. Nuoret ja asuinalueella syntyvä sosiaalinen pääoma. *Sociologia*, Vol. 55, No. 3, s. 248–262.

Van Aerschot, Lina, Häikiö, Liisa, Snellman, Karita & Kallinen, Yrjö (2016). Nuoret, pienituloisuus ja asuinalueiden eriytyminen. Lähiössä asuvien nuorten käsityksiä taloudellisesta niukkuudesta. *Yhteiskuntapolitiikka*, Vol. 81, No. 5, s. 540–550.

Wallin, Antti (2014a). Pilke silmäkulmassa. Eläkeläismiesten porukointi kaupunkiaukiolla. *Yhdyskuntasuunnittelu*, Vol. 52, No 1, s. 53–68.

Wallin, Antti (2014b). Ikääntyvä kerrostalolähiö ja sen eläkeläisnaiset. *Yhteiskuntapolitiikka*, Vol. 79, No. 5, s. 509–520.

Wallin, Antti (2019). Eläkeläisten tila. Kaupunkitilan ja eläkeläisten sosiaalisen toiminnan tarkastelua. *Acta Universitatis Tamperensis*. Tampere: Tampere University Press.

Williams, Colins C. & White, Richard (2003). Conceptualising Social Inclusion. Some Lessons for Action. *Municipal Engineer*, Vol. 156, No. 2, s. 91–95.